

KØNNET BEVÆGELSE I TID OG RUM

Tradition, uddannelse og fremtid blandt albanske unge

RIKKE FREDERIKSEN

Jeg ankom til Burrel i det nordlige Albanien i sommeren 2007.¹ Skolebørnene havde på det tidspunkt lidt over en måned af deres sommerferie tilbage. Selv om den kraftigste hede var aftaget, var det stadig for varmt til at være ude i dagtimerne. Byen var derfor stort set mennesketom i løbet af dagen. Omkring klokken 18 vågnede den op, og indbyggere i alle aldre begav sig ud på små gåture i centrum. Under min første aften i Burrel inviterede min værtsbroder, Arbër, mig med ud i byen. Vi lagde ud med at gå langs hovedgaden. Den var fuld af mennesker, der gik frem og tilbage og stoppede op og hilste på venner og familie med et kindkys og hilsner, der nærmest forekom at være af en rituel art: „Hvordan går det? Er du træt? Keder du dig? Hvad har du lavet? Hvordan har din familie det?“ Disse spørgsmål syntes i højere grad at blive stillet for det sociale aspekt i at udveksle hilsner end for at få besvaret de spørgsmål, der blev stillet.

Langs hovedgaden i Burrel lå cafeer tæt placeret. Disse var ligeledes fulde af mennesker, primært mænd, der drak kaffe og raki² og røg cigaretter. På torvet i centrum var et forladt socialistisk Intouristhotel. Døre, vinduer og inventar var brændt ned under urolighederne i 1997,³ men det massive betonskelet holdt endnu stand. Arbër og jeg gik over det lille torv foran rådhuset og ind i parken. Den var ligesom gaden fuld af mennesker – børn, der legede tæt på deres mødre eller søstre, ældre mænd, der spillede domino, og unge, der gik langsomt frem og tilbage. Således var der en kontinuerlig bevægelse i byens hjerte. Vi satte os på en café i parken og bestilte kaffe. Da der ikke var elektricitet, fik vi hver en sodavand i stedet. Ligesom i resten af landet var elektricitet en daglig mangelvare i Burrel. Gamle elledninger, hvor over 50 procent af elektriciteten gik til spilde, og elregninger, der ikke blev betalt, betød, at der ikke var tilstrækkelig energi i landet til vedvarende levering af elektricitet. Regeringen havde derfor indført daglige strømafbrydelser året rundt. Både elektricitetsforsyningen og den udendørs

temperatur bestemte et langt stykke hen ad vejen indbyggernes hverdagsaktiviteter, deriblandt deres bestillinger ved cafébesøg.

Efter at have drukket vores sodavand slentrede vi videre rundt i parken. Da lyden af generatorer forsvandt, en indikation for, at strømmen var tilbage, satte vi os på endnu en café og bestilte kaffe. Jeg lagde mærke til, at jeg på denne café var den eneste kvinde, ligesom jeg heller ikke havde set mange kvinder på de øvrige cafeer. Jeg kommenterede dette faktum over for Arbër. Han svarede, at pigerne gik andre steder hen. Lidt efter tilføjede han, at hvis jeg fik nogen problemer, underforstået med mænd på gaden, skulle jeg sige det til ham. „Du er en smuk pige. Hvis jeg ser en smuk pige på gaden, råber jeg også et eller andet efter hende,“ sagde han og grinede lidt forlegent.

Kønsskille i det offentlige rum

Eksemplet ovenfor beskriver en tilbagevendende begivenhed på en albansk sommeraften. På albansk hedder denne aftenlige promenade *xhiro*.⁴ Direkte oversat betyder det spadseretur eller vandring omkring. Lokale forklarede selv betydningen af *xhiro* som „at gå for sjov“ eller „at gå for ingenting“. En bevægelse i det offentlige rum, uden andet formål end selve aktiviteten i at gå.

Eksemplet giver på mange måder et typisk billede af en sommeraften i Burrel, men skiller sig dog ud på et område: Denne aften var jeg alene pige ude med en dreng. I Burrel færdes piger almindeligvis ikke alene sammen med drenge, medmindre der er tale om forlovede eller ægtepar. Min værtsbroder Arbër, blev da også siden, når vi tog af sted sammen i løbet af dagtimerne, spurgt, om vi var et par. Når jeg alligevel kunne tilbringe tid alene med Arbër, både den første aften og i dagtimerne resten af sommeren, var det højst sandsynlig, fordi jeg boede hos ham og blev anset for at være en del af hans familie. Arbër tog mig dog ikke med, når han var sammen med sine venner. Resten af sommeren tilbragte han således dagene med mig og gik ud med sine venner om aftenen. Mødte jeg Arbër på gaden, når han gik sammen med sine venner, hilste han altid eller fulgte mig hen til dem, jeg skulle mødes med, men præsenterede mig ikke for sine venner, og vi fulgtes aldrig med dem. Da jeg generelt mødte udbredt åbenhed, gæstfrihed og imødekommenhed i Burrel, undrede denne adskillelse mig i starten. Efter nogen tid begyndte jeg imidlertid at se en forbindelse mellem Arbërs distinktion af mig og sine venner og den generelle kønsdifferentiering, jeg observerede i det offentlige rum.

Da sommeren lakkede mod enden, aftog den aftenlige *xhiro*. Ferierende migranter rejste tilbage til værtslandet, studerende rejste til den by eller det land, de studerede i. Pigerne opholdt sig nu primært i det offentlige rum om morgenen

på vej til skole, i weekenden sammen med deres mødre på indkøb og til eller fra et privatkursus.⁵ I modsætning hertil blev drengene ved med at hænge ud på gaden året rundt.

Da ferien sluttede, fik jeg min daglige gang på byens gymnasier. Selv om uddannelse af både piger og drenge bliver betragtet som centralt for deres fremtid, er der stor forskel på drengenes og pigernes mødefrekvens i skolen og deres deltagelse i den daglige undervisning.⁶ I artiklen ser jeg nærmere på de kønsforskelle, jeg indledningsvis har skitseret, og undersøger, hvordan de på én gang er relateret til både traditionelle sociale normer og nyere ideer om uddannelse.

For at forstå det uddannelsesmæssige og sociale rum, de unge albanere bevæger sig i, vender artiklen først et kort blik mod landets nyere historie og den politiske situation, som den så ud, da feltarbejdet blev udført i 2007.

Socialismens indførelse af uddannelse

Før den socialistiske diktator Enver Hoxha kom til magten i 1941, gik kun 25 procent af den albanske befolkning i skole. Albanien havde før Anden Verdenskrig som det eneste land i Europa ikke et gymnasium. Antallet af analfabeter var størst blandt kvinderne, og kun få kvinder havde arbejde uden for hjemmet. I 1946 indførte Hoxha en uddannelsesreform, hvor videregående uddannelser blev åbnet, og størstedelen af befolkningen kom i skole. Samtidig arbejdede det socialistiske styre for ligestilling og for, at hele befolkningen kom i arbejde (O'Donnel 1999: 111f.). Disse tiltag inden for uddannelse, arbejde og ligestilling fik størst betydning for kvinderne, der nu dagligt kom uden for hjemmet og på denne måde fik adgang til mændenes domæne. Kvindernes muligheder ændrede sig således markant under det socialistiske styre.

For mændene betød reformerne mindre arbejdsløshed, og at flere kom i skole. De havde dog også tidligere haft adgang til det offentlige rum og mere eller mindre mulighed for at arbejde, hvorfor reformerne ikke på samme måde ændrede deres livsførelse og bevægelsesmuligheder. Før, under og efter socialismen var det offentlige rum deres arena, et rum, hvor de kommunikerede deres identitet som mænd og plejede deres netværk.

Tradition og normer

Hoxhas uddannelses- og arbejdsreformer fik således i højere grad kvinderne ud af hjemmet end tidligere. Men gaden og det offentlige rum tilhørte stadig mændene. Opdelingen mellem de forskellige rum, som jeg observerede under mit feltarbejde,

og særligt den påpasselighed, pigerne udviste i det offentlige rum, i modsætning til drengenes fremtrædende adfærd, hænger i høj grad sammen med den gamle sædvaneret kanun, der, trods visse ændringer gennem tiden, stadig har en vis indflydelse i de nordalbanske samfund. Centralt i kanun står begreber som ære, respekt og kompromisløs moral. Disse elementer er tæt knyttet til fremtiden, da et enkelt fejltrin fra et familiemedlems side kan påvirke resten af familiens ære, status og muligheder fremover. Kanun besidder forskrifter for stort set alle aspekter af livet, eksempelvis påklædning, ret til jord og ægteskab (O'Donnel 1999: 98). Ifølge kanun er der centrale forskelle mellem kvinder og mænd. En kvinde ses som en del af hjemmet og manden som en del af det offentlige liv. På grund af de mange isolerede områder, særligt i det nordlige Albanien, fungerede kanun både som retssystem og normskabende instans, indtil den socialistiske diktator Enver Hoxha kom til magten i 1944 (Hasluck 1954:2). Hoxha satte skarpt ind for at udrydde denne praksis, da den ikke var fuldt forenelig med socialismen. Kanun mistede derfor dele af sin funktion som regulerende instans i samfundet, men mange af de centrale elementer omkring ære og moral stemte overens med socialistiske normer og blev opretholdt under styret, ligesom visse elementer har set en opblomstring efter socialismens fald og derfor stadig gør sig gældende i starten af det 21. århundrede. Beskrivelsen af den albanske sommeraften i indledningen af artiklen er netop et eksempel herpå.

Enver Hoxha døde i 1985, og det socialistiske parti med Ramiz Alia i spidsen formåede ikke at fastholde landet i det samme hårde greb som før. Landet, der tidligere havde været isoleret fra udenlandsk indflydelse af enhver art, fik nu udenlandsk tv, og borgerne fik større mulighed for at rejse ud af Albanien. Denne åbenhed havde, sammen med uddannelses stigende rolle, betydning for unge albaneres relation til fremtiden.

Emigration og uddannelse

I de unge albaneres stræben mod en sikker fremtid vendte flere deres blik mod Vesten. Mange albanere var af den opfattelse, at en uddannelse taget i et EU-land eller USA ville stille dem bedre i forhold til senere arbejdsmuligheder end en uddannelse i Albanien, hvor der var udbredte problemer med organiseret kriminalitet, korruption og nepotisme.⁷ Her spillede de tidligere beskrevne kønsforskelle ind igen.

Det var særligt drenge og mænd, der emigrerede til nabolandene for at arbejde og uddanne sig. Generelt rejste pigerne kun til udlandet for at læse og for det meste til byer, hvor de i forvejen havde familie. Drengene rejste både ud for at arbejde og uddanne sig og ikke nødvendigvis til byer, hvor de havde familie.

Familier, der lod deres piger rejse af sted, blev af mine informanter beskrevet som liberale i modsætning til de mere traditionelle familier.

For pigerne var en uddannelse taget i Albanien således den eneste måde at realisere en anden fremtid på end fremtiden som husmoder. Trods den opblødning, der fandt sted i forhold til de traditionelle normer, var der altså i 2007 stadig centrale forskelle at spore mellem kønnene. Disse kønsforskelle havde stor indflydelse på de unges hverdagsliv og bevægelse mod fremtiden.

I de kommende afsnit ser jeg nærmere på, hvordan denne forskel mellem piger og drenge kom til udtryk – dels i det offentlige rum, dels i relation til den daglige skolegang.

Burrel by og cafékultur

Burrel og opland havde i 2007 omkring 18.000 indbyggere. Det var ikke muligt at komme frem til det nøjagtige indbyggertal i selve Burrel, men byen føltes en del mindre end de 18.000, dels på grund af indbyggernes indgående kendskab til hinanden og dels på grund af byens størrelse. Burrel kunne afdækkes ved gang på blot et par timer. Størstedelen af byens aktivitet var centreret omkring tre hovedgader – hvoraf to førte ud af byen i hver sin retning og den sidste ned i parken. Langs disse hovedgader, på sidevejene og i parken, var der op mod 50 cafeer.

Der var ikke mange muligheder for fritidsaktiviteter i Burrel, og cafeerne udgjorde ligesom xhiroen en central del af det offentlige liv i byen. En stor andel af de besøgende på cafeerne var arbejdsløse mænd. Af disse var mange tilbagevendte immigranter, for hvem drømmen om at skabe rigdom i Grækenland eller Italien var bristet. Disse kunne få timer til at gå over en kop kaffe og et utal af cigaretter, mens de lavede sjov med hinanden, brokkede sig over regeringen og af og til funderede over fremtiden. Blandt flere af mine kvindelige informanter mødte jeg en stærk afstandstagen fra disse mænd, der ifølge kvinderne spildte deres tid og penge på cafeerne.

Cafeerne dannede også rammerne for uformelle møder mellem forretningsforbindelser, eller blev af arbejdskolleger brugt som et sted at tilbringe en pause. På visse cafeer var der i arbejdstiden både mænd og kvinder, men overvægten af gæster på alle cafeer var mænd, og der var generelt kun få cafeer i byen, som blev besøgt af kvinder og piger.

De fleste cafeer lå ud til vejen, og besøgene var således til skue. For ikke at komme for tæt på de mandlige gæster gik flere af mine kvindelige informanter ofte uden om de mange cafeer, der lå ned gennem hovedgaden. Dette betød, at vi ofte måtte krydse vejen flere gange for at komme fra den ene ende af byen til den anden. I denne sammenhæng er det værd at huske på, at Arbër den første aften

havde advaret mig mod drenge, der kunne finde på at råbe efter piger på gaden. Flere af mine mandlige informanter spurgte mig ligeledes, om jeg kunne gå ugeneret på gaden, når jeg var alene, og advarede mig mod dårlige typer; drenge, der generede piger eller kom med seksuelle tilnærmelser.

Kønsskille i skolen

Burrel havde tre gymnasier, hvor også elever fra de forskellige omkringliggende landsbyer gik. På samtlige gymnasier deltog pigerne mere i undervisningen end drengene. De dårligste elever, dem, der ikke kunne følge med eller ikke deltog, var alle steder drenge. I samtlige klasser var der enkelte drenge, som var meget engagerede, og piger, som ikke kunne følge med, men tendensen var, at pigerne var flittige og fik høje karakterer, hvorimod drengene ikke var deltagende og ikke fik lige så høje karakterer. Denne forskel kunne også observeres i deres fysiske fremfærd. Pigerne rakte ivrigt hænderne op og sagde „mig lærer, mig lærer“, når der blev stillet et spørgsmål. De afbrød hinanden og mumlede højlydt med, når det var en anden elevs tur til at svare. Det var sjældent, at drengene markerede på denne entusiastiske måde, når der blev stillet et spørgsmål. De var ikke nær så deltagende og lavede ofte andre aktiviteter end dem, den givne undervisning foreskrev. Drengene pjækkede tit for at gå på café. Pigerne var derimod stort set kun fraværende, når de var syge.

Disse forskelle mellem drenge og piger blev fremhævet med en liste i hvert klasselokale, hvor de dygtigste elever blev nævnt i rækkefølge. På det gymnasium, der udgjorde den primære felt for undersøgelsen, var de alle piger, hvilket mine informanter tog som en selvfølge. Disse piger var også de mest populære i klassen. I modsætning hertil var en af mine mandlige informanter fra et af byens øvrige gymnasier den dygtigste elev i sin klasse. Han viste åbenlys interesse i sin skolegang, hvilket de andre drenge ikke brød sig om, og han var ikke ret populær blandt drengene, men talte derimod mere med piger.

Den indstilling, der var blandt eleverne – at piger var dygtige og engagerede og drenge dovne og uengagerede – gik igen i lærernes måde at henvende sig til eleverne på. På det ene gymnasium observerede jeg eksempelvis, hvordan engelsklæreren overså den dreng i klassen, der som den eneste af drengene talte et forståeligt engelsk, afbrød ham, når han deltog i timen, og senere beklagede sig over, at der ikke var nogen af drengene, der kunne tale fremmedsprog. Da jeg fremhævede, at han havde overrasket mig ved at være ganske god til engelsk, og fortalte, at vi førte lange samtaler, slog læreren min bemærkning hen.

Ligesom der var forventninger til adfærd i det offentlige rum, syntes der altså også at være forventninger til adfærd i skolen og engagement i undervisnin-

gen. Bourdieu har tidligere argumenteret for, at forskellige rum sætter forskellige forskrifter for opførsel (Bourdieu 1996:149). På samme måde er køn konstrueret inden for institutionelle og kulturelle kontekster, hvilket sætter forskellige forskrifter for især maskulinitet. Skolen er en aktiv medspiller i formationen af maskulinitet, og selv om den er med til at reducere kønsforskelle i nogen grad, gennemtvinges visse kønsforskelle (Connell 1996). Empirien fra den albanske kontekst peger på lignende betydninger af forskellige sociale rum og særligt på, hvordan skolen placerede drengene i et ambivalent forhold mellem fortidige og nutidige forventninger. En problemstilling, der er kendt fra andre postsocialistiske kontekster (Kay 2006).⁸

Skolen som frihed og fængsel - forskellige kanaler at mobilisere en fremtid gennem

De forventninger, der var til piger og drenge i henholdsvis det offentlige rum og skolen, havde indflydelse på deres indstilling til skolen og deres måder at bruge dette rum på som kønnede individer. Dette kommer til udtryk i nedenstående interviewcitater:

Rikke: 'Kan du beskrive en typisk dag?'

Mirjeta (pige): 'En typisk dag er en meget dårlig dag [griner]. Jeg vågner om morgenen, jeg gør mig klar til skolen, jeg kommer hen i skolen. Her i skolen er det den smukkeste tid på hele dagen, fordi jeg her har mulighed for at være sammen med mine venner.'

Rikke: 'Hvad synes du om at være i skolen?'

Kastriot (dreng): 'Det er som et fængsel, alt er for småt.'

[...]

Rikke: 'Kan du beskrive en typisk dag?'

Kastriot: 'Om morgenen går jeg i skole og efterlader min taske her, så går jeg ud for at drikke kaffe, og så kommer jeg tilbage til undervisningen, herefter går jeg hjem. Jeg laver lektier indtil klokken fire, og så går jeg ud med mine venner for at drikke kaffe, køre i bil, spille billard eller se en fodboldkamp, og så tager jeg hjem.'

Ovenstående citater illustrerer forskellen i pigers og drenges bevægelsesrum. For Mirjeta var en almindelig dag kedelig. Højdepunktet på dagen var skolen, da hun her havde mulighed for at interagere med sine venner. For Kastriot var skolen som et fængsel, og han pjækkede ofte for at gå på café. Hvor Kastriot tilbragte sine eftermiddage uden for hjemmet, lavede Mirjeta lektier eller passede sin mors butik. Senere i interviewet spurgte jeg Mirjeta, hvornår hun mødtes med sine venner, hvortil hun svarede:

Når jeg er i skole, eller når vi holder fest, men disse dage er sjældne, og jeg husker dem hele tiden. Når jeg er ked af det [unë jam mërzit],⁹ husker jeg disse dage, og det får mig til at føle mig godt tilpas.

De forklaringer på kønsforskelle, jeg mødte både fra lærere og elever, fremstillede drenge som klogere end piger fra naturens side, samtidig med at der var kulturelle normer, der foreskrev, at piger skulle studere mere end drenge for at opretholde deres og familiens ære. På denne måde syntes de studerende at blande de sociale forventninger, der var til henholdsvis drenge og piger, sammen med biologiske forklaringsmodeller. Antropologen Judith Butler, blandt andre, har arbejdet med en distinktion mellem „sex“, det biologiske køn, og „gender“, det kulturelle køn. „Sex“ refererer til biologiske forskelle, som kan observeres rent kropsligt, og som særligt kommer til udtryk i forhold til reproduktion. „Gender“ refererer til kulturelle fortolkninger af det biologiske køn (Butler 1990:522, 528; se også Verdery 1996:62). Denne adskillelse gør således opmærksom på, at der er forskel på, hvordan køn bliver opfattet inden for forskellige kulturelle kontekster. I Albanien blev de sociale forhold, der holdt en pige til skolen og hjemmet og en dreng til cafeerne og gaden, forklaret ud fra biologiske forskelle. Flere af pigerne forklarede mig for eksempel, at deres forældre og brødre ikke ville lade dem have en kæreste eller gå lige så meget ud som drengene, fordi piger var mere følsomme end drenge. De fortalte også, at drenge var bedre til de naturvidenskabelige fag, for eksempel matematik, end piger – fag, der samtidig blev anset for at være af større værdi end de mere bløde fag, eksempelvis filosofi eller historie. Samtidig oplevede pigerne, at de skulle studere mere end drengene. Dette forklarede de selv som resultat af både biologiske og kulturelle forhold.

Miranda: ‘Piger skal studere rigtig meget [...] det er ikke så vigtigt for dem [drene].’

Rikke: ‘Hvorfor ikke?’

Miranda: ‘Det ved jeg ikke. Jeg kan ikke forstå det. Det er bare... det er en mening, der er her. Jeg kan ikke lave om på det – det er bare godt, hvis de studerer, men det er ikke særlig slemt, hvis de ikke studerer. Jeg ved ikke, hvordan jeg skal forklare det.’

Rikke: ‘Nej, men hvordan kommer det til udtryk [...] får de lettere højere karakterer, eller hvorfor behøver de ikke?’

Miranda: ‘Nej ... men det er ikke vigtigt for dem, der er ikke nogen, der dømmer dem, hvis de ikke laver noget.’

Rikke: ‘Okay.’

Miranda: ‘Det er anderledes for pigerne her.’

Rikke: ‘Hvem er det, der dømmer.’

Miranda: ‘Alle folk her [i Burrel].’

Rikke: ‘Okay.’

Miranda: ‘Alle taler om hinanden.’

Rikke: 'Ahh.'

Miranda: '[griner] Jeg kan ikke gøre noget ved det.'

Som interviewcitaterne illustrerer, blev pigerne altså nødt til at studere mere end drenge, fordi normerne, eller den offentlige holdning, foreskrev det. Samtidig var de underlagt ideer om, at der var intellektuelle forskelle mellem drenge og piger. Når drengene ikke fik lige så høje karakterer som pigerne, forklarede elever og lærere det ikke som en konsekvens af deres evner, men som et resultat af, at de ikke gad studere lige så meget som pigerne. En lærer sagde eksempelvis i et interview: „Pigerne er bedre forberedt, og de arbejder meget mere, men drengene er mere intelligente.“ Da jeg spurgte hende, hvorfor hun troede, der var denne forskel, sagde hun, at det måske var på grund af genetiske forskelle. En anden lærer fremhævede også biologiske forhold, men også at „mentaliteten“ betød, at forældrene satte deres døtre til at studere mere end deres sønner. De lokaler brugte, som andre steder i landet, dette begreb for de sociale normer, der havde indflydelse på den enkeltes handlinger, og som løbende blev ændret og skabt i interaktion mellem individer (se også Ensmiger & Knight 1997; Frederiksen 2008). Både pigernes engagement og drengenes tilbageholdenhed i forhold til den daglige undervisning og deres bevægelse i det offentlige rum hang sammen med denne „mentalitet“. Når eleverne, til trods for de begrænsninger, de følte, at disse normer lagde på dem, alligevel handlede i overensstemmelse hermed, var det dels, fordi de ikke følte, de kunne gøre andet, da de så det som naturlige forskelle. Men det var også, fordi det ville have for vidtgående konsekvenser at handle på tværs af disse normer. Prisen ville være et utal af rygter, som ville ramme både dem selv og deres familie. Til trods for visse begrænsninger var det altså mest fordelagtigt for dem at handle i overensstemmelse med normerne.

Det sociale sted og det fysiske rum

„Kan vi gå ikke gå over her? Der er så mange mænd på den café.“ Udtalelsen kom fra Genta, en pige, der netop havde afsluttet gymnasiet. Jeg besøgte hende ofte under mit feltarbejde, og når jeg kom forbi, ville hun for det meste have mig med ud for at købe ind, ud for at se på noget i en nærliggende butik eller med forbi sin mors lægekonsultation. Vi gik gerne frem og tilbage mellem huset og et eller andet ærinde flere gange samme dag i stedet for at ordne de forskellige ting samlet. På den måde fik vi mulighed for at opholde os mest muligt uden for hjemmet, under påskud af konstant at have et formål med det. På disse ture kunne vi ikke undgå at komme forbi cafeerne på hovedgaden. Genta brød sig ikke om at komme for tæt på gæsterne, der frekventerede disse. Vi gik derfor gerne et par meter ude på midten af gaden for at undgå mændenes blikke og kommentarer.

Ud over den forskel, der både var i piger og drenges deltagelse i skolen og det offentlige rum i forhold til xhiroen og cafeerne, var der, som eksemplet illustrerer, forskel i deres måder at bevæge sig på i det offentlige rum. For at forklare den forskel og desuden de unge menneskers engagement og tilstedeværelse i undervisning vil jeg se nærmere på en teoretisk forståelse af forholdet mellem sociale normer og fysiske rum. Filosofen Edward S. Casey (2001) har arbejdet med en distinktion mellem „space“ (rum) og „place“ (sted) for at forklare dette forhold. Ifølge Casey refererer rum til fysiske rum, hvor forskellige elementer, deriblandt mennesker, er placeret. Sted refererer derimod til den levede krops omgivelser, det vil sige en arena for og af handling, der på en gang er fysisk, historisk, social og kulturel (op.cit.683). I forhold til den fremsatte empiri opererer jeg med to former for rum – det offentlige rum, hvor cafébesøg og xhiro fandt sted, og som særligt var domineret af drenge, og skolen, hvor undervisningen fandt sted, og som særligt var domineret af pigerne. Som artiklen allerede har understreget, var begge rum kønnede steder.

Ifølge Caseys distinktion befinder individet sig ikke blot i fysiske rum, hvor han/hun bevæger sig i forhold til tyngdekraften og fysiske elementer (biler og andre gående, som han/hun skal tage højde for ikke at gå ind i). Det fysiske rum besidder ligeledes sociale forskrifter for bevægelse og handlemuligheder, som kommer til udtryk gennem individernes bevægelse. For ikke at føle sig fejlplacerede må de individer, som træder ind i et rum, indfri de krav, rummet stiltiende stiller (Bourdieu 1996:150, 156). Ifølge Bourdieu kommer det sociale rum, det vil sige stedet, til udtryk i det fysiske rum. På samme måde udtrykkes individets sociale position via hans eller hendes rumlige placering (op.cit.149f.).

Når Genta bevægede sig i det offentlige rum, som beskrevet ovenfor, var det ud fra et kendskab til det sociale og mandsdominerede sted, hun bevægede sig. Hendes måde at placere sig på gaden på understreger, at hun var en ærbar pige, der kun gik ud, fordi hun havde et (for)mål hermed, og som ikke kom for tæt på mændenes blikke. Omvendt viste de drenge, der pjækkede fra skole for at gå på café med deres venner, at de var rigtige mænd, som hørte til på gaden, plejede deres netværk og kun havde en begrænset interesse i den daglige skolegang. Samtidig med at forholde sig til og handle i overensstemmelse med disse normer forholdt mine informanter sig løbende til, reflekterede over, og som eksemplet med Genta ovenfor illustrerer, udfordrede de normer, der satte forskrifter for deres bevægelse.

Rummet, som individet befinder og bevæger sig i, og hvor han eller hun interagerer med andre individer og genstande, er således ikke et statisk rum, men et dynamisk rum, der kontinuerligt er i tilblivelse med individernes handlinger (Simonsen 2001:37). Det vil altså sige, at der er en løbende dialog mellem det

fysiske rum og det sociale sted. De normer, der satte rammerne både for deres bevægelse i det offentlige rum, deres deltagelse i skolen og deres bevægelse mod fremtiden, skal således ses som intersubjektive processer.

Casey (2001) forklarer dette forhold mellem det fysiske og det sociale rum ved at introducere Edward Soyas begreb „det tredje sted“.¹⁰ Det tredje sted bliver på en gang erfaret, oplevet og levet, hvorved der er tale om en aktiv involvering af individet i de steder han/hun færdes. Det tredje sted er således en mediator mellem sted og individ (op.cit.687). Værktøjet for denne mediering er kroppen. Individet går ud og møder verden med sin krop på en række forskellige måder – det være sig ud fra race, klasse, eller kønsidentitet. Hvordan individet opfører sig i rum, er på en gang afhængigt af, hvilke sociale forventninger der er tale om på det specifikke sted, samt hvilken identitet individet møder stedet med. Samtidig er hans eller hendes handlinger med til at forme stederne (op.cit.687f.). I den albanske kontekst, mener jeg, at normerne, hvad mine informanter kaldte mentaliteten, kan sammenlignes med det tredje sted. Den albanske mentalitet besad forskrifter for handling, der varierede fra sted til sted, i forhold til relationer mellem individer og kønsidentitet, og som udvikledes i takt med individernes bevægelse i det sociale miljø.

Bevægelse som kommunikationsform

Drengenes og pigernes måder at bevæge sig i det offentlige rum på og deres deltagelse i den daglige undervisning kan, i forhold til redegørelsen i forrige afsnit, ses som en måde at kommunikere socialt tilhørsforhold og identitet. Ved at placere deres krop forskellige steder i byen udstråler de en vis identitet, der enten lever op til eller udfordrer det sociale sted og mentaliteten.

Sociologen Michel de Certeau (1988) har i en anden sammenhæng gjort opmærksom på, at fodgængerne gør brug af og kender til steder, som ikke er synlige for det blotte øje. Gennem deres bevægelse i det offentlige rum skaber de en fortælling om byen. Byen bliver på en gang skabt af individer, samtidig med at den er skabende for individers bevægelse.

På samme måde som de Certeau fremhæver, at fodgængerer i det offentlige rum kender til usynlige veje, kendte borgerne i Burrell til socialt acceptable måder at bevæge sig på i det offentlige rum. Disse forskrifter var ikke umiddelbart observerbare, men var tillært gennem egne og tidligere generationers erfaringer med bevægelsen i dette rum. Både det offentlige rum og skolen var således sociale steder fyldt med forskrifter for socialt acceptabel opførsel og sociale normer, ud fra hvilke borgerne dømte hinanden – bedømmelser og dertilhørende rygter, der havde indflydelse på den enkeltes fremtid.

Som tidligere fremhævet var pigerne begrænsede i deres muligheder for at gå på café. I Burrel var der tre-fire cafeer, hvor pigerne generelt set kunne komme, og omkring 50, hvor klientellet udelukkende var drenge og mænd. Der var ikke nogen markeret forskel på cafeerne, der gjorde opmærksom på, hvilke cafeer der var forbeholdt mænd og drenge, og hvilke de unge kvinder kunne tillade sig at besøge. Det var således ikke lovgivningsmæssige eller markerede forskelle, der havde indflydelse på, hvem der frekventerede hvilke cafeer. Den eneste synlige forskel på cafeerne var, om der kom andre piger. Dog var de cafeer, pigerne besøgte, ofte gemt en smule af vejen og således også gemt for forbipasserendes blikke. Disse aspekter var der aldrig nogen af mine informanter, der fremhævede. Det er udelukkende en konklusion, jeg kan træffe på baggrund af mine observationer, og dette understreger ligeledes, at disse normer skulle læres gennem interaktion i det offentlige rum og ikke kunne læres gennem officielle forskrifter. Dette betyder dog ikke, at pigerne ikke var bevidste om disse uskrevne regler.

Når Genta undgik visse steder på sin vej gennem byen, hang det i høj grad sammen med, at hun var en ung kvinde, der ønskede at opretholde sin egen og familiens ære. Hun ønskede derfor at undgå mænds blikke og kommentarer og samtidig undgå, at andre i gadebilledet så hende gå for tæt forbi cafeerne og modtage kommentarer fra de mænd, der sad der. Ved at placere sin krop visse steder i byen og undgå andre kommunikerede hun, at hun var en pæn og ordentlig ung kvinde, da hendes måde at bevæge sig på var i overensstemmelse med de sociale normer.

Selv om det ikke var den samme bevægelse, der forgik i undervisningslokalet, mener jeg også, at elevernes engagement i den daglige skolegang kan ses som udtryk for det samme. Jeg har allerede påpeget, at der var forskellige forventninger til pigers og drenges deltagelse og engagement i undervisningen, og at de drenge, der viste stor interesse i undervisningen, ikke vandt den samme anerkendelse, som de drenge, der var mere tilbagetrukne, og som pjækkede regelmæssigt.

Jeg mødte hos mine informanter en forventning om, at drenge ikke gad gå i skole og i stedet gik på café. Til trods for den relative frihed, drengene oplevede, og de forventninger, de mødte, om, at de dagligt gik ud, skulle de dog passe på med ikke at gå for meget på café. I det offentlige rum var der således også visse forskrifter for deres opførsel. Arbejdsløse mænd, unge som ældre, brugte ofte hele eller store dele af dagen på café. Øvrige borgere i Burrel så ned på disse mænd. På trods af de forventninger, der var til drengene om deres engagement i den daglige undervisning, tillagde mine informanter – elever, forældre og lærere – alle uddannelse en central betydning for både piger og drenge. Selv om xhiroen og cafébesøgene var en central del af det at være mand og dreng i Burrel, skulle de således være påpasselige med ikke at overdrive disse aktiviteter. Overdrevet

cafébesøg blev af nogle af mine informanter omtalt som et problem tilhørende de fattige – i stil med hustruvold. Selv om der var visse forventninger til, at drenge færdedes meget i det offentlige rum, var der altså også grænser for, hvor meget de kunne tillade sig at gå ud, hvis de ønskede at opretholde familiens ære og undgå rygter. For drengene gjaldt det således om at finde en balance mellem at færdes i det offentlige rum og at deltage i den daglige undervisning – uden at gøre en af delene til hele omdrejningspunktet for deres liv.

Sociale normer blev således kropsliggjort gennem individernes daglige handlinger og bevægelse. Pigerne havde via bevægelse i det offentlige rum opnået en viden om, hvor de kunne bevæge sig, og hvor de ikke kunne bevæge sig. Drengene havde ligeledes opnået viden om, hvor meget engagement de skulle lægge forskellige steder, via bevægelse i forskellige rum.

Kønnet bevægelse mod fremtiden

Den kønnede bevægelse i rum har indtil videre været omdrejningspunktet for denne artikel. Jeg har understreget forskellen i forventninger til piger og drenge og beskrevet, hvordan de i deres daglige bevægelse og engagement løbende skulle forhandle en balance mellem deltagelsen i det offentlige rum og i skolen. I dette afsnit viser jeg, hvordan disse elementer, som var blevet kropsliggjort gennem elevernes daglige erfaringer med forskellige rum og steder, havde indflydelse på deres bevægelse mod fremtiden. Nedenstående interviewcitater er fra et interview med en pige. Interviewet tager udgangspunkt i en samtale om at blive optaget på universitetet efter sommerferien:

Shpresa: ‘Jeg håber, at jeg vinder et fag.¹¹ [...] Jeg kan ikke blive hjemme [griner].’

Rikke: ‘Hvorfor ikke?’

Shpresa: ‘Hvorfor ikke? [griner] Det ved jeg ikke. Fordi hvis du bliver hjemme, vil du få flere problemer med dine forældre, eller du vil ikke have det godt med dig selv, fordi dine venner går i skole. Og du er nødt til at gifte dig. Hvis du bliver gift, er der flere problemer – barnet, pengene, det hele er svært [...] dig og din mand bliver nødt til at gøre det hele sammen, så han ikke siger til dig ‘åhh, du er ikke så god, hvorfor har du ikke et job, hvorfor gjorde du ikke skolen færdig?’ Med et godt job og en god uddannelse har du mulighed for at gøre tingene godt. Men det betyder ikke, at hvis du gør skolen færdig og får en uddannelse, så er du klog og har ikke flere problemer [...] det kommer an på karakteren og personen. Men jeg tror, skolen hjælper rigtig meget. Og jobbet!’

For Shpresa var det vigtigste ved en uddannelse at opnå social anerkendelse, ikke at være tvunget til at bo hjemme og vise en eventuel kommende ægtemand, at hun kunne klare sig selv.

For drengene var uddannelse ligeledes forbundet med flere jobmuligheder og bedre økonomi. I modsætning til pigerne havde en uddannelse dog ikke den samme grad af indflydelse på samtlige aspekter af deres liv. De ville fortsat have mulighed for at komme ud – det ville ligefrem blive forventet af dem, at de dagligt gik ud med deres venner. Selv om det generelt set gav social større anerkendelse med en uddannelse og bedre arbejdsmuligheder, hvis de vel at mærke valgte det rette fag, var der stadig muligheder for drenge for at få et job uden uddannelse. Det var ikke alle videregående uddannelser, der gav den samme anseelse og de samme indtjeningsmuligheder. Det gav eksempelvis en højere løn og mere anerkendelse at være buschauffør end at være skolelærer.

Selv om både piger og drenge lagde stor vægt på betydningen af uddannelse for deres fremtid, var der en central forskel i, hvor stor betydning de tillagde uddannelse. For drengene var det ikke den eneste mulighed for at manifestere en fremtid – hverken i forhold til privatliv eller karriere. Dette kommer blandt andet til udtryk i følgende interview med drengen Leka:

Rikke: ‘Hvad tror du, det kræver at få et godt job i Albanien?’

Leka: ‘For at få et virkelig godt job har du brug for at have venner. Du har brug for at have penge, så du kan betale dig frem til at få et virkelig godt job. Men for at finde et normalt arbejde eller ansøge [om et normalt arbejde] skal du gøre dine studier færdige. Du kan måske gå på universitetet, og efter det kan du søge et job inden for offentlig administration. Det er, hvis du ikke har venner, eller hvis du ikke har penge, så er det, hvad du kan gøre.’

Rikke: ‘Okay.’

Leka: ‘Eller hvis du har venner, fætre – eller hvad som helst, med korrupsion kan du finde et virkelig godt job.’

Rikke: ‘Okay. Så hvordan vil du arbejde dig frem?’

Leka: ‘Når jeg er færdig med universitetet, håber jeg, tingene vil ændre sig til det bedre. Albanien vil udvikle sig, og korrupsionen vil forhåbentlig blive stoppet. Og så kan vi ansøge og få, hvad vi har fortjent.’

Det var ikke alle drenge, der i lige så høj grad som Leka fremhævede venner som en mulighed for at få gode job – men der var mange, der antydede det, og allerede mens de gik i gymnasiet, betød venner og netværk meget for drengene. Dette stod i modsætning til pigerne, der i højere grad var alene. I mine samtaler med drengene om hverdagen og fremtiden fremhævede de eksempelvis, at det var vigtigt for en dreng at være en god og troværdig ven. Pigerne lagde i højere grad vægt på at være ærbare. Og hvor drengene i hverdagen gjorde stort brug af deres netværk og ofte havde mange gode venner, holdt pigerne sig mere til en god veninde og skiftede dem ofte ud, når der opstod en konflikt. I den daglige undervisning var der ligeledes en konkurrence pigerne imellem, som ikke på noget tidspunkt involverede drengene. Som beskrevet afbrød pigerne ofte hin-

anden for at komme til at svare på et spørgsmål. Drengene derimod gjorde ikke noget aktivt for at komme til orde i timen og hjalp gerne hinanden ved at hviske svaret på et spørgsmål eller sendte hinanden sedler med hjælp under skriftlige prøver. Pigerne hjalp også i høj grad drengene, hvilket kan ses som et udtryk for de kønsforskelle, der var, hvor drenge og piger ikke konkurrerede om det samme, til trods for at de befandt sig i det samme fysiske domæne. Samtidig kan pigernes hjælp til drengene ses som en måde at nærme sig det modsatte køn på, med hvem den daglige interaktion var begrænset.

Forskellen mellem piger og drenge, både i deres indstilling til skole og uddannelse og deres måder at bevæge sig i det offentlige rum på, kan således ses som en del af deres bevægelse mod fremtiden. For piger gjaldt det om på flest mulige måder at handle i forhold til opretholdelse af ære og få en god uddannelse. Med en uddannelse fik de i første omgang mulighed for selvstændigt at komme hjemmefra, få social anerkendelse måske et job og bo selvstændigt med en mand.

For en dreng var det også vigtigt med en uddannelse, men det var ligeledes vigtigt at være en god kammerat, pleje sine forbindelser og vise, at han var en rigtig mand – en mand, der befandt sig på gaden og opretholdt sine netværk. De forbindelser, han plejede herigennem, kunne til tider hjælpe ham selv eller hans nærmeste videre i livet.

Konkluderende bemærkninger

Denne artikel har argumenteret for, at kønnet bevægelse i rum er forbundet med bevægelse mod fremtiden. Gennem artiklen har jeg yderligere vist, at de nordalbanske gymnasieelevers bevægelse i det offentlige rum og deltagelse i den daglige undervisning hang sammen med et sæt af sociale normer, der satte forskellige forskrifter for bevægelse for henholdsvis piger og drenge. Ved at bevæge sig på bestemte måder og bestemte steder kommunikerede gymnasieeleverne en vis identitet, der stod i relation til disse normer, og som havde betydning for deres ære og anseelse og således også for deres muligheder i fremtiden.

Artiklen har vist at pigerne havde et mindre bevægelsesrum end drengene, og at den daglige skolegang og uddannelse stort set var deres eneste mulighed for nutidig og fremtidig bevægelse. Omvendt havde drengene umiddelbart flere muligheder for bevægelse i hverdagen og mod fremtiden. De sociale normer satte således forskellige forskrifter for forventet opførsel. De divergerende normer havde dog indflydelse på de unges bevægelse mod fremtiden. Hvor forventninger til pigerne var ret entydige – de skulle være ærbare, ikke færdes for meget i det offentlige rum samt være flittige både i skolen og hjemmet, var drengene underlagt forskelligartede normer, og de skulle løbende forsøge at skabe en balance

mellem deres engagement og tilstedeværelse i forskellige rum. Dette betød, at drengene, trods det største mulighedsrum, havde sværest ved at navigere i nutiden i forhold til fremtiden.

Dette ambivalente forhold finder bedst sin forklaring i de nyere historiske ændringer, der er fundet sted i landet, og som ses andre steder i den postsocialistiske verden (Kay 2006; Kideckel 2008; Markowitz 2000).

De traditionelle normer, der foreskriver, at en mand er en del af gaden, der dagligt plejer sine netværk, faldt efter disse ændringer sammen med en forventning om, at han fik en videregående uddannelse (et rum, han modsat tidligere skulle dele med det modsatte køn). Manden og drengen måtte således løbende skabe en balance mellem forventningerne i de forskellige rum og være påpasselig med, hvad han kommunikerede via sin deltagelse i de forskellige rum. Drengene og mændene syntes således at komme i klemme mellem de traditionelle kønsnormer og den udvikling, der har fundet sted i forhold til ligestilling og uddannelse. Selv om kvinder og piger i starten af det 21. århundrede stadig var mere begrænsede i deres bevægelsesrum end mændene og drengene, oplevede de ikke den samme ambivalens.

På grund af de ulige forventninger, der er til drenge og piger i de forskellige rum, synes drengene altså at sidde fast i nuet, da de, som artiklen har vist, er fanget mellem modstridende forventninger. Pigerne derimod synes at være ekstremt rettede mod fremtiden. De arbejder hårdt, og de afsavn, de lider, forventer de, vil resultere i en form for fremtidig belønning. Artiklen viser således, hvordan de unges bevægelse mod fremtiden løbende er i dialog med de sociale steder, de færdes, og de sociale normer, der sætter forskrifter for deres bevægelse i tid og rum. Det er normer, der på en gang tilhører en historisk fortid, de unges samtid og deres muligheder for at manifestere en fremtid, og som løbende ændres og forhandles gennem historiske begivenheder og individers handlinger.

Ud over at eksemplificere, hvordan bevægelsen i rum siger noget om sociale normer og muligheder for fremtiden, peger empirien og analysen i denne artikel også på, at det er centralt at anskue tidslighed i vores analyser af fremtiden. For at forstå fremtid og for at forstå individets handlinger rettet mod fremtiden er det centralt med en forståelse af og inddragelse af de aspekter af fortiden, der er med til at forme mulige fremtider.

Noter

1. Denne artikel bygger på data indsamlet under et fem måneders feltarbejde i det nordlige Albanien i 2007.
2. Brændevin lavet af vindruer.

3. På daværende tidspunkt byggede den albanske økonomi på investeringer i såkaldte pyramidespil, der udbetalte en høj rente. Da hovedinvestorer trak sig ud, kollapsede bankerne, hvilket førte til et sammenbrud af den albanske økonomi. Regeringen formåede ikke at løse landets økonomiske og politiske problemer, og protester og oprør brød ud i hele landet. Efter kort tid blev regeringen væltet, våbenlagre plyndret, og landet nærmede sig borgerkrigs-lignende tilstande (de Waal 2007).
4. Udtales djiro.
5. Privatkurser blev i høj grad anvendt af gymnasieelever, særligt af pigerne.
6. Det var frivilligt at gå på gymnasiet og krævede et vist gennemsnit fra folkeskolen at blive accepteret.
7. Elementer, der også i nogen grad gjorde sig gældende under socialismen, men som i dag har stor indflydelse på Albaniens interne såvel som eksterne politiske forhold – som for landets optagelse i EU.
8. Laura Gilliam viser i en dansk kontekst, hvordan etniske minoritetsbørn, stik imod lærernes og skolens hensigter, oplever, at der er stor forskel på dem og de etnisk danske børn (Gilliam 2009). De processer, der var på spil mellem pigerne og drengene i den albanske kontekst, synes således også at gøre sig gældende for andre grupper i andre sammenhænge.
9. Det albanske ord for at være ked af det, kede sig, være skuffet over nogen samt en række andre negative følelser er det samme.
10. Casey giver selv dette betegnelsen „place world“. Det tredje sted er imidlertid mere dækkende for analysen i denne artikel og jeg holder mig for overskuelighedens skyld til denne betegnelse.
11. At hun bliver optaget på et af de fag, hun havde ansøgt.

Søgeord: ungdom, bevægelse, køn, Albanien, fremtid, uddannelse

Litteratur

- Bourdieu, Pierre
1996 Artikler i udvalg. Oslo: Pax forlag A/S.
- Butler, Judith
1990 Performative Acts and Gender Construction: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal* 40(4):519-31.
- Casey, Edward
2001 Between Geography and Philosophy: What Does it Mean to Be in the Place-World. *Annals of the Association of American Geographers* 91(4):683-93.
- de Certeau, Michel
1988 *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press
- Conell, Robert William
1996 Teaching the Boys: New Research on Masculinity, and Gender Strategies for Schools. *Teachers College Record* 98(2).

- Ensmiger, Jean & James Knight
1997 Changing Social Norms. Common Property, Bridewealth and Clan Exogamy. *Current Anthropology* 38(1):1-24.
- Frederiksen, Rikke Elisabeth
2008 På vej mod fremtiden – albanske gymnasieelevers valg af videregående uddannelse. Speciale. Afdeling for Antropologi og Etnografi, Århus Universitet.
- Gilliam, Laura
2009 De umulige børn og det ordentlige menneske. Identitet, ballade og muslimske fællesskaber blandt etniske minoritetsbørn. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hasluck, Margaret
1954 *The Unwritten Law in Albania*. New York: Cambridge University Press.
- Kay, Rebecca
2006 *Men in Contemporary Russia: The Fallen Heroes of Post-Soviet Change?* Burlington: Ashgate Publishing Company.
- Kideckel, David
2008 *Getting by in Postsocialist Romania: Labour, the Body and Working-class Culture*. Bloomington: Indiana University Press.
- Markowitz, Fran
2000 *Coming of Age in Post-Soviet Russia*. Chicago: University of Illinois Press.
- O'Donnel, James
1999 *A Coming of Age. Albania Under Enver Hoxha*. New York: Columbia University Press.
- Simonsen, Kirsten
2001 Rum, sted og krop. Dimensioner af en geografi om social praksis. I: K. Simonsen (red.): *Praksis, rum og mobilitet*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Verdery, Kathrine
1996 From Parent State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe. I: K. Verdery (ed.): *What was Socialism and What Comes Next?* Princeton: Princeton University Press.
- de Waal, Clarissa
2007 *Albania Today. A Portrait of Post-communist Turbulence*. London: I.B. Tauris.